

Bożena Kanclerz*

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Polityczne wybory młodych do Parlamentu Europejskiego jako egzemplifikacja obywatelskości młodzieży – kontekst kształcenia formalnego

KEYWORDS

civic responsibility, Citizenship Education, Civics, the European Parliament elections

ABSTRACT

Bożena Kanclerz, *Polityczne wybory młodych do Parlamentu Europejskiego jako egzemplifikacja obywatelskości młodzieży – kontekst kształcenia formalnego* [Political choices during the European Parliament elections as a model for civic responsibility of young people in Poland – the context of formal education]. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja* nr 2(18) 2020, Poznań 2020, pp. 219–234, Adam Mickiewicz University Press. ISSN 2300-0422. DOI 10.14746/kse.2020.18.9.1.

The main axis of the narration in this article is the analysis of the electoral activity of young Poles from the perspective of the formal program of Citizenship Education in the area of shaping the attitudes of young people as active voters. The first part of the article presents the context of Polish civil society and the electoral activity of young Poles. The Author connects the analyses of youth electoral patterns to with the assessment of effectiveness of formal education, including textbook messages, in shaping and developing civic engagement in youth. The article presents the analysis of textbooks for civic education, as well as indicates some non-textual contexts for implementing civic education in Poland. The analysis of citizenship education textbooks becomes an opportunity to approximate multi-faceted challenge of shaping civil attitudes among young people in Poland.

* ORCID: 0000-0002-5496-2139.

Wstęp

Główną osią narracji w niniejszym artykule jest przedstawienie aktywności wyborczej młodych Polaków w zestawieniu z formalnym programem edukacji obywatelskiej w zakresie kształtowania postaw aktywnych wyborców. Tematyka ta została omówiona na podstawie wyborów do Parlamentu Europejskiego jako jednego z wielu wymiarów obywatelskości młodego pokolenia. W kontekście powyższego najistotniejszym wątkiem, jaki chciałabym zarysować w artykule, jest potrzeba ciągłego ulepszania, na wielu poziomach i w wielu wymiarach, formalnej edukacji, bowiem w zestawieniu ze statystykami (danymi ilościowymi) i prezentowanymi przez młodych poglądami, zarówno na temat samej polityki, jak i w szerszym kontekście na życie społeczne, pozostajemy z wieloma dylematami i wątpliwościami co do efektywności świadczonych usług edukacyjnych.

Kategoria obywatelskości jest rozumiana w literaturze przedmiotu niezwykle różnorodnie, w zależności zarówno od kontekstu prowadzonych badań, jak i orientacji naukowej samego definiującego. Wielość rozważań definicyjnych dotyczących kategorii obywatelskości ma jednak ogromne zalety, szczególnie dla badacza młodzieży współczesnej, który założył, że pojęcie to ewoluuje i zmienia się w zależności od czasu, w którym prowadzone są badania. W przypadku kategorii obywatelskości mnogość definicji prowadzi jednak, jak podkreśla E. Wnuk-Lipiński, do rozróżnienia dwojakiego rodzaju operacjonalizacji pojęcia. W pierwszym podejściu będącym dyskursem filozoficznym obywatelskość ujmowana jest „w kategoriach moralnych jako cnota lub zespół norm i wartości o charakterze etosu, specyficzna etyka lub zbiór pewnych normatywnych i poznawczych cech i dyspozycji jednostek, podkreślając ich aktywny, działaniowy, praktyczny aspekt” (Bukowska, Wnuk-Lipiński, 2009: 25). Drugie podejście charakterystyczne dla teorii społeczno-politycznych dookreśla obywatelskość jako względnie trwałą skłonność czy dyspozycję do podejmowania określonych działań. „Obywatelskość definiowana bywa zazwyczaj w psychospołecznych kategoriach osobowościowych jako postawa, czyli względnie trwała organizacja przekonań odnoszących się do określonego przedmiotu lub sytuacji i predysponująca daną osobę do reagowania na nie w określony sposób” (Rokeach, 1968: 112, cyt. za Bukowska, Wnuk-Lipiński, 2009: 25).

W moim artykule przyjęłam pojęcie obywatelskości rozumiane za E. Wnukiem-Lipińskim jako postawa wyrażająca się w aktywności, odpowiedzialności i zaangażowaniu w tworzenie dóbr publicznych (2005: 105). Kategoria ta jest niezwykle dynamiczna i pozostaje ciągle interesującym zagadnieniem badawczym w kontekście młodzieży jako grupy społecznej, której przypisuje się znaczącą rolę

w tworzeniu współczesnego społeczeństwa (K. Mannheim, Z. Kwieciński, K. Szafrańiec), ale także w kontekście nietradycyjnych form obywatelskości, chociażby tych związanych z rozwojem nowych technologii. Natomiast w wymiarze indywidualnym obywatelskość jako postawa przyczynia się nie tylko do rozwoju jednostki (jej celów życiowych i ich realizacji), ale – szerzej – ma także ogromne znaczenie przy kształtowaniu się społeczeństwa obywatelskiego.

Dla badacza młodzieży w kontekście jej formalnej edukacji obywatelskiej zasadne będzie przyjęcie definicji, która odwołuje się do obywatelskości jako do konkretnych postaw, szczególnie wtedy, kiedy uwzględnimy kontekst zadań dla edukacji, o których pisał J. Nikitorowicz, a mianowicie „promowanie i kreowanie ustawicznie paradygmatu współlistnienia, porozumienia, współpracy i współdziałania z innymi, w celu osiągnięcia poziomu postkonwencyjnego, otwartego na ponadnarodową obywatelskość” (2009: 24). Słowa te brzmią niezwykle aktualnie, zwłaszcza w obecnej atmosferze odradzających się nacjonalizmów czy autorytaryzmów, a także dość silnie zakorzeniających się postaw antyeuropejskich czy negujących wspólnotę europejską. Przygotowanie do aktywności obywatelskiej, w tym do udziału w wyborach jako jednej z ważniejszych procedur demokratycznych, jest zatem zadaniem istotnym i ważnym w wymiarze społecznym, filozoficznym i edukacyjnym (pedagogicznym). Wartość aktywności obywatelskiej dostrzeżona została także przez decydentów politycznych, a wychowanie do wartości przez kształtowanie postaw obywatelskich i patriotycznych stało się jednym z sześciu podstawowych kierunków realizacji polityki oświatowej państwa w roku szkolnym 2019/2020¹.

W kontekście podjętego tematu oczywiste jest to, że ewentualnej oceny czy analizy prowadzonej dzisiaj edukacji obywatelskiej, zarówno tej formalnej, jak i działań pozaformalnych (wychowanie oraz socjalizacja w rodzinie czy środowisku rówieśniczym), będziemy mogli dokonać, gdy uczniowie szkół podstawowych i średnich staną się wyborcami. Warto mieć jednak na uwadze, że aktywność wyborcza i jej charakter (wymiar ilościowy i jakościowy) mogą stanowić istotną informację na temat współczesnego pokolenia młodych, jego zaangażowania i odpowiedzialności. Dane te obrazują także poglądy polityczne, jakie młodzież prezentuje, tym samym wskazując na wybrane cechy tej głoszącej grupy społecznej. Należy także podkreślić, że prawo wyborcze jako podstawowa cecha statusu obywatelskiego, jak pisze socjolog J. Raciborski, pozostaje w wymiarze jednostkowym jednym z ważnych komponentów tożsamości obywatelskiej (2011: 36). Warto zatem w kontekście przyszłości przeanalizować, jak dzisiaj młodzi wyborcy funkcjo-

¹ Ze strony men.gov.pl [dostęp: 12.09.2019].

nują w przestrzeni procedur demokratycznych, aby móc zmierzyć się z zadaniami, jakie potencjalnie stoją przed kreatorami edukacji i wychowania obywatelskiego. Nie bez przyczyny tematem moich rozważań uczyniłam wybory do Parlamentu Europejskiego. Wydaje się bowiem, że to przestrzeń, w której edukacyjnie i wychowawczo wiele jest jeszcze do zrobienia. Małe zainteresowanie społeczne wyborem europosłów² oraz wzrastający odsetek Polaków, którzy chcą wyjść z Unii Europejskiej³, to tylko niektóre z czynników, na które warto zwrócić uwagę, analizując wyniki wyborów, szczególnie w kontekście edukacji obywatelskiej.

Kontekst społeczny wyborów do Europarlamentu w Polsce

Udział w wyborach to jeden z elementów zaangażowania się współczesnego pokolenia w tworzenie społeczeństwa obywatelskiego. Tu istotne wydaje się zatem przybliżenie kontekstu społecznego ostatnich wyborów do Europarlamentu, które odbyły się 26 maja 2019 roku. Nie sposób dokonać całościowego oglądu sytuacji społeczno-politycznej, jednak warto zasygnalizować kilka istotnych faktów pojawiających się w analizach socjologicznych i politologicznych uznanych przez badaczy za istotne w perspektywie analizy wyników wyborów. Przede wszystkim należy wskazać, że kampania wyborcza do Europarlamentu przebiegała w atmosferze podziałów politycznych i społecznych, bez ugruntowanych programów wyborczych. Na dalszy plan odsunięte zostały rozwiązania programowe, a partie skoncentrowały się na umacnianiu podziałów. Taka strategia nazywana modelem łupów (Wojtasik, 2010: 18) umacnia w wyborcach, także młodych, podejrzliwy stosunek do polityków (Kopińska, 2019: 149). Interesujące w kontekście wyborów

² Zauważalny jest wzrost w wyborach do Parlamentu Europejskiego na przestrzeni lat. W 2004 roku frekwencja wyniosła 20,87%, w 2009 – 24,53%, w 2014 – 23,83%, a w 2019 – 45,68% (dane ze strony <https://europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/frekwencja/> [dostęp: 21.09.2019]). Obserwujemy zatem znaczącą tendencję wzrostową, jednak w obszarze działań demokratycznych nigdy nie udało się osiągnąć granicy 50% uprawnionych do głosowania. Zatem sam wzrost możemy ocenić pozytywnie, jednak brak udziału ponad połowy uprawnionych do głosowania jest nadal potrzebą w zakresie potrzeby promowania prawa wyborczego.

³ Za pozostaniem w szeregach UE opowiedziało się 54% ankietowanych w badaniu w 2017 roku. Jeszcze w 2016 roku taką deklarację wyraziło 61% badanych Polaków. W 2017 roku 27% badanych zadeklarowało chęć wyjścia z UE, natomiast w 2016 roku było to 20%. Badanie przeprowadzono dla Wirtualnej Polski na panelu Ariadna w dniach 17–20 listopada 2017 roku. Próba ogólnopolska osób od 18 lat wwyż (N = 1060). Kwoty dobrano wg reprezentacji w populacji dla płci, wieku, wykształcenia i wielkości miejscowości zamieszkania. Metoda: CAWI, ze strony internetowej <https://opinie.wp.pl/coraz-wiecej-polakow-chce-wyjsc-z-unii-europejskiej-sondaz-dla-wp-6191203265427073a> [dostęp: 21.09.2019].

do Parlamentu Europejskiego jest to, że w kampanii dominowały wątki światopoglądowe⁴. W wypowiedziach polityków uwypuklały się poglądy antyeuropejskie (między innymi Konfederacja) lub poglądy sygnalizujące konieczność reform w strukturach Unii Europejskiej (między innymi Prawo i Sprawiedliwość). Wśród publicystów, socjologów i politologów dominowało przekonanie, że wybory do Parlamentu Europejskiego są plebiscytem popularności partii politycznych i polityków, a nie wyborem programu europejskiego. Debata publiczna odbywała się w atmosferze walki politycznej, ostrego języka, obrażania oraz argumentów ad personam. Była to już kolejna pozamerytoryczna debata, przyczyniła się do zniechęcenia i braku zainteresowania kampanią ze względu na niskie zaufanie do polityków (Czapiński, Panek, 2015). W kampanii umacniał się także podział na „my” i „oni”, który w subiektywnym odczuciu autorki miał nadal dzielić Polaków, szczególnie poprzez szukanie tzw. haków odwołujących się zarówno do przewinień politycznych, jak i bezpośrednio do życia prywatnego polityków. Mieliśmy zatem przykład kampanii nad wyraz „brudnej” w kontekście marketingu politycznego i jednocześnie niezwykle „rozmytej”, bez konkretyzowania planów i programów, jakby na przeczekanie przed właściwą kampanią do Sejmu i Senatu.

Owa ogólna charakterystyka, co należy podkreślić, jest tylko sygnałem klimatu społeczno-politycznego, z jakim stykaliśmy się w kampanii wyborczej do Parlamentu Europejskiego. W obliczu polaryzacji poglądów społeczeństwa, czyli tak zwanej wojny polsko-polskiej⁵, która dotyczy także znacznej grupy młodzieży (np. marsze równości versus marsze narodowców, czarny piątek versus marsz dla życia), oraz w sytuacji, gdy coraz silniej do głosu dochodzą programy antyeuropejskie czy eurosceptyczne, warto przeanalizować, jak polska młodzież wybierała przedstawicieli do Parlamentu Europejskiego.

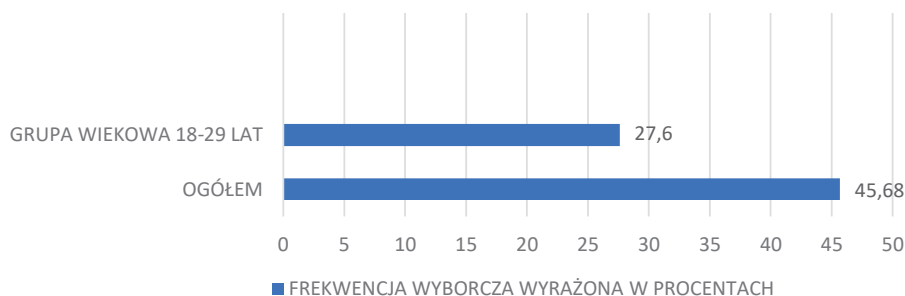
Młodzi głosują!

Odwołując się w pierwszej kolejności do danych ilościowych, potwierdziła się tendencja, z którą spotykamy się w analizach na temat młodzieży już od wielu lat (Szafraniec, 2011, 2017), to znaczny w grupie wiekowej 18–29 lat zaobserwowa-

⁴ Publicyści zwracali uwagę, że kwestia ta dotyczyła tak naprawdę przygotowania polityków do zbliżających się wyborów do Sejmu i Senatu, ze strony: <https://wyborcza.pl/naszaeuropa/7,168189,24795688,czy-pis-kupuje-glosy-a-koalicja-europejska-nie-ma-programu.html> [dostęp: 21.10.2019].

⁵ Określenie, które pojawiło się w publicystyce w związku z silnie zarysowanymi podziałami w sferze politycznej, światopoglądowej czy ideologicznej, najczęściej rozumiane jako podział na: my, zwolennicy partii rządzącej (PiS) oraz druga Polska (przeciwnicy partii rządzącej). Zob. m.in. <https://natemat.pl/181779,slovník-wojny-polsko-polskiej> [dostęp: 12.09.2019].

liśmy najniższą frekwencję spośród wszystkich grup wiekowych biorących udział w wyborach. W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2019 roku frekwencja ogólna wyniosła 45,68% i była najwyższą z dotychczasowych, jednak tylko co czwarty młody badany wziął udział w głosowaniu (frekwencja 27,6%)⁶. Ta znacząca różnica powinna zastanawiać i skłaniać do refleksji, bowiem od wielu lat nie obserwujemy w statystykach poprawy w tym zakresie. Powyższe wyniki generują pytanie: Czy rzeczywiście aktywność (pozawyborcza) najmłodszych jest niższa niż w innych grupach wiekowych? (Kopińska, 2019: 150). Oczywiście, odwołując się do wyników ilościowych, moglibyśmy wątpić w zasadność takiego pytania, jednak interesujące interpretacje w tym wypadku wysuwa zarówno K. Szafraniec (2012), jak i V. Kopińska (2019). Autorki mają bowiem świadomość, że aktywność młodych jest obecnie zupełnie inna i nie ma już charakteru konwencjonalnego. Większość działań, także tych związanych z aktywnością społeczną i polityczną, podejmują oni w Internecie. Jak zwraca uwagę K. Szafraniec, działalność ta ma charakter bardziej rozproszony, mniej sformalizowany i mniej dostrzegalny. Należy jednak podkreślić, że taki styl uczestnictwa przekłada się na realne wyniki wyborów, w których to nieobecni nadal nie mają głosu, a osoby akceptujące tradycyjną formę głosowania w lokalu wyborczym stają się niejako głosem pokolenia młodych.

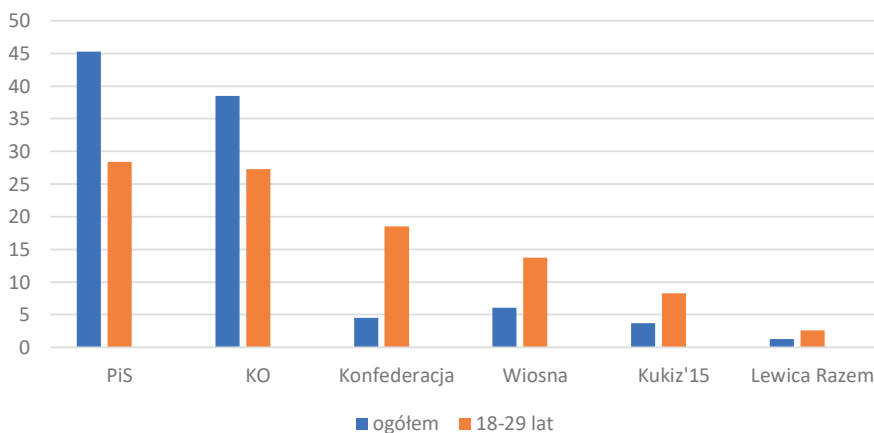
Rys. 1. Frekwencja w wyborach do Parlamentu Europejskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników PKW (ze strony internetowej <https://pkw.gov.pl/> [dostęp: 12.07.2019]) oraz Ipsos (ze strony internetowej <https://www.ipsos.com/pl-pl> [dostęp: 12.07.2019]).

Jak zatem kształtował się głos pokolenia młodych na podstawie analizy oddanych głosów na poszczególne partie kandydujące w wyborach? Przede wszystkim w grupie wiekowej 18–29 lat można zauważyć dość równomierny podział na

⁶ Na podstawie wyników PKW (ze strony internetowej <https://pkw.gov.pl/> [dostęp: 12.07.2019]) oraz Ipsos (<https://www.ipsos.com/pl-pl> [dostęp: 12.07.2019]).

młodych wyborców Prawa i Sprawiedliwości oraz wyborców Koalicji Obywatelskiej. Nieznacznie z wynikiem 28,4% wygrała w tej grupie Prawo i Sprawiedliwość. Odwołując się jednak do ogółu wyborców, głosy wśród młodych były znacznie bardziej rozproszone, bowiem trzecie miejsce z bardzo wysokim wynikiem osiągnęła Konfederacja (18,5% głosów). Dobry wynik w tej grupie wiekowej zanotowali także R. Biedroń i jego partia (13,7% głosów) oraz P. Kukiz (8,3 % głosów młodych wyborców).

Rys. 2. Wyniki partii w wyborach do Parlamentu Europejskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników PKW (ze strony internetowej <https://pkw.gov.pl/> [dostęp: 12.07.2019]) oraz Ipsos (ze strony internetowej <https://www.ipsos.com/pl-pl> [dostęp: 12.07.2019]).

W ogólnej populacji głosujących ponad 80% oddało swoje głosy na dwa ugrupowania: Prawo i Sprawiedliwość oraz Koalicję Obywatelską. Wśród głosujących Polaków inne partie nie zyskały znaczącej aprobaty wyborców. Konfederacja, która cieszyła się dużą popularnością wśród młodych wyborców, nie przekroczyła w wynikach ogólnopolskich progu 5% głosów.

Analizując powyższe wyniki, warto zwrócić uwagę na dwie kwestie – ocenę wyników wyborów pod względem ilościowym oraz ich jakościowy wymiar. Przede wszystkim ciągle powinniśmy stawiać sobie pytanie o niską frekwencję wśród młodych wyborców. Tylko co czwarty młody w grupie wiekowej 18–29 lat wykazał potrzebę realizacji prawa wyborczego w sensie formalnym. Oczywiście czynników tej sytuacji może być wiele, ale niewątpliwie zwraca się uwagę na brak poczucia sprawstwa wśród młodych wyborców. Potwierdziły to prowadzone przeze mnie badania nad orientacjami życiowymi. Badałam orientacje

prorozwojowe według T. Zyska (Zysk, 1990; Peret-Drażewska, 2014), w tym poczucie sprawstwa oraz ufność wobec innych i świata. Osobami badanymi byli studenci ostatnich lat studiów (Kanclerz, 2015: 128–228), a zatem między innymi potencjalni głosujący w wieku 18–29. W znacznej części wyrażali przekonanie, że swoimi wyborami nie mogą wpływać na kształt polityki czy zmianę władzy (44,1%). W ten sposób wyraża się niskie poczucie sprawstwa wśród młodzi. Badani studenci w większości (82,5%) byli przekonani, że życiem społecznym rządzą korupcja i dbałość o własne interesy. Prowadzona przed wyborami kampania wyborcza mogła, niestety, tylko utwierdzić wyborców w takim właśnie poczuciu. Politycy skoncentrowani na ataku swoich przeciwników, oderwani od spraw obywateli nie budzą zaufania wyborców. Badani studenci jasno dali temu wyraz, kiedy deklarowali ufność wobec innych i świata. Tylko co czwarty z nich (24,7%) uważał, że instytucje polityczne działają w imię dobra społecznego. W takiej atmosferze nawet najlepiej przeprowadzona kampania dotycząca aktywności wyborczej może okazać się nieskuteczna. O ile nastąpił znaczący progres frekwencji w wyborach do Parlamentu Europejskiego, jeśli chodzi o ogół głosujących, to niestety wydaje się, że młodzi w wyborach do Europarlamentu pokazali politykom czerwoną kartkę poprzez swoje niskie zaangażowanie. Zupełnie innym i interesującym zagadnieniem są jakościowe wybory dokonywane przez młodych. Warto uświadomić sobie, że przynajmniej teoretycznie głosują oni na określone programy, popierają kandydatów ze względu na określone poglądy⁷. W wyborach do Parlamentu Europejskiego wśród młodych wyborców co piąty głos oddany został na Konfederację, czyli partię deklarującą się jako antysystemowa. Program Konfederacji skoncentrowany jest na budowie suwerennego państwa z silną armią i polską walutą. Partia wspiera także idee ochrony dzieci oraz młodzieży przed homopropagandą. Politycy Konfederacji deklarują również przywrócenie kary śmierci⁸, a w kontekście wyborów do Europarlamentu opowiadają się za opuszczeniem Unii Europejskiej, jednocześnie podkreślając swoje silne nacjonalistyczne zaangażowanie (Polskie Radio 24, 2019). Język polityków Konfederacji i umacnianie wzorców wykluczających określone grupy społeczne to główne niepokojące

⁷ Oczywiście w literaturze przedmiotu można też odnaleźć odmienne perspektywy. Zob. Newsweek, 2015. Na potrzeby niniejszego artykułu uwzględniam jednak tezę, że w teorii proces wyborczy powinien być świadomy.

⁸ Informacje opracowane na podstawie strony internetowej Konfederacji: <https://konfederacja.net/> [dostęp: 23.09.2019].

zjawiska, jakie wyłaniają się, gdy bliżej przeanalizujemy działalność Konfederacji w przestrzeni życia społecznego.

Zwrócenie uwagi, niestety tylko zasygnalizowanie pewnych niepokojących w kontekście rozwoju społeczeństwa obywatelskiego sygnałów, jakie w procesie wyborczym „wysłała” do nas współczesna młodzież, stanowi wstęp do pogłębianych badań nad obywatelskością pokolenia młodych. Na uwagę zasługują: polaryzacja poglądów politycznych, niska aktywność wyborcza oraz radykalizacja światopoglądowa. Polaryzacja poglądów politycznych, różnorodność w kwestiach obyczajowych i światopoglądowych to bez wątpienia pewien zanik światopoglądu zbiorowego, o którym w kontekście badań nad młodzieżą pisała H. Świda-Ziemia (2010). Różnorodność jako element rozwojowy może w tym przypadku stanowić przeszkodę i – gdy będziemy obserwować społeczeństwo w szerszym kontekście – prowadzić do głębszych podziałów społecznych, co niewątpliwie jest dla nas pedagogów istotnym wyzwaniem edukacyjnym. Trzeba mieć jednak nadzieję (i to widać we frekwencji w starszych grupach wiekowych), że teza dotycząca niezaangażowania politycznego młodzieży nieznacznie tylko faluje i jest raczej przykładem „różnic cyklu życiowego”, jak pisze K. Szafraniec (czyli z wiekiem mija), niż cechy pokoleniowej, takiej, która trwale przyrasta do młodych i wyznacza styl ich politycznego uczestnictwa w przyszłości (Szafraniec, 2011: 282), że jest prawdziwa. Nie zwalnia to jednak dorosłych, edukatorów, wychowawców, nauczycieli czy rodziców z zadania kształtowania postaw obywatelskich wśród młodego pokolenia. Jedną z wielu form przygotowywania młodych ludzi do bycia obywatelami, w tym także wypełniania prawa wyborczego, jest nauka w szkole i zdobywanie wiedzy oraz kompetencji. Warto zatem przeanalizować, jak ten proces przebiega, zastanowić się, czy działania w szkole mogą przyczynić się do oczekiwanej przez komentatorów życia społecznego, socjologów czy politologów wyższej frekwencji, która umocowałaby funkcjonowanie demokracji w naszym kraju. Wydaje się bowiem, że poczynione na ten temat refleksje mogłyby stanowić przyczynek do dalszych badań longitudinalnych⁹ nad uczniami, a następnie wyborcami.

⁹ Badania podłużne. Sposób prowadzenia badania, który pozwala obserwować te same osoby na przestrzeni wielu lat. Badania te oparte są na kryterium czasu i służą zrozumieniu mechanizmów zmian oraz czynników wpływających na zachowanie (Kaczmarek, Olejnik, Springer, 2013). W podjętym zagadnieniu takie badania dałyby możliwość zaobserwowania znaczenia i ewentualnego wpływu edukacji obywatelskiej na postawy wyborcze.

Kontekst kształcenia formalnego – czego uczą młodych o wyborach do Parlamentu na wiedzy o społeczeństwie¹⁰

W artykule przeanalizowane zostaną treści kształcenia formalnego na przedmiocie, jakim jest wiedza o społeczeństwie¹¹. Przedmiot ten realizowany jest na dwóch etapach kształcenia formalnego, zarówno w szkole podstawowej, jak i w szkołach średnich różnego typu. Skoncentrowałam się na jakościowej analizie treści celowo wybranych podręczników¹² do wiedzy o społeczeństwie w zestawieniu z analizą treści podstawy programowej dwóch etapów edukacyjnych: szkoły podstawowej oraz szkoły średniej. Wybiórcza analiza źródeł wtórnych ma jedynie zasygnalizować zjawisko kształtowania postaw obywatelskich poprzez formalną edukację w tym zakresie. Odwołując się do kontekstu prawnego i społecznego podjętego zagadnienia, warto w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na kilka interesujących wątków: czynne prawo wyborcze, zadania rozwojowe okresu dorastania i wczesnej dorosłości oraz czas, w którym nauczany jest przedmiot wiedzy o społeczeństwie. Niestety w polskim systemie edukacji wątki te nie są ze sobą spójne, co w moim przekonaniu może przyczynić się do zmniejszenia efektywności procesu nauczania.

Czynne prawo wyborcze (prawo do głosowania) przysługuje obywatelom, którzy ukończyli 18 lat. Powołując się na R. Havighursta, należy podkreślić, że jednostki mają do wykonania wiele zadań rozwojowych w późnym okresie adolescencji. W okresie wczesnej dorosłości wpisane jest między innymi przyjmowanie na siebie obywatelskiej odpowiedzialności (Kielar-Turska, 2006: 317). Potrzeby rozwojowe oraz prawo wyborcze, czyli wątki, które w tej kwestii zbiegają się ze sobą w czasie, nie są spójne z nauczaniem wiedzy o społeczeństwie. Oczywiście dostrzegam potrzebę realizacji treści związanych z edukacją obywatelską już na etapie szkoły

¹⁰ W artykule zawężona została perspektywa analizy edukacji obywatelskiej do edukacji formalnej skoncentrowanej na wiedzy o społeczeństwie jako przedmiocie wiodącym w kształtowaniu postaw obywatelskich. W celu uzyskania pełnego obrazu i ewentualnego wnioskowania o potrzebach w kształceniu obywatelskim należałoby dokonać szerszych badań i analiz całego spektrum podstaw programowych innych przedmiotów, takich jak język polski czy historia. Interesujące byłoby także analizowanie projektów nieformalnych mających się przyczynić do rozwijania postaw obywatelskich.

¹¹ Jest to jeden z przedmiotów kształcenia formalnego, na którym wprost określone są treści związane z kształtowaniem obywatelskości uczniów. Do najważniejszych celów kształcenia na wiedzy o społeczeństwie zalicza się między innymi: wiedzę na temat uzasadniania znaczenia procedur demokratycznych w życiu szkoły oraz grupy, rozumienie w zakresie aktywności obywatelskiej czy wiedzę dotyczącą ustroju państwa (cyt. za: Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2018).

¹² Analiza jakościowa, w której metodą zbierania danych jest przeszukiwanie źródeł wtórnych (cyt. za: Rubacha, 2018: 157).

podstawowej, jednak należy pamiętać o możliwościach percepcyjnych uczniów w tym okresie. Postuluję natomiast konieczność przeniesienia nauczania wiedzy o społeczeństwie na okres ostatnich lat nauki w szkole średniej. Realizacja podstawy programowej zgodnie z obecnymi zasadami w początkowym okresie szkoły średniej może się bowiem rozminąć z kształtowaniem odpowiedzialności obywatelskiej i większą dojrzałością społeczną, którą możemy zaobserwować u uczniów pod koniec ich nauki w szkole ponadpodstawowej. Warto, analizując przedmiot wiedza o społeczeństwie, odwołać się do podstawy programowej¹³, na kanwie której powstają podręczniki dla uczniów. Interesujący, a jednocześnie zastanawiający jest wątek ilości proponowanych treści do realizacji. Uwzględniając kalendarz roku szkolnego 2019/2020, warto przytoczyć przykład ze szkoły podstawowej. W pierwszym półroczu uczniowie będą w szkole niepełne 17 tygodni, w kolejnym półroczu około 20 tygodni, co realnie daje nauczycielowi możliwość zaplanowania około 72 lekcji (w wersji uwzględniającej niepełne tygodnie w szkole). Kiedy natomiast przeanalizujemy ilościowo podstawę programową, okazuje się, że ustawodawca wskazał na 65 zagadnień w zakresie treści nauczania (Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2018: 11–15). Teoretycznie zatem nauczyciel ma możliwość zrealizowania podstawy programowej. Warto jednak zwrócić uwagę na uwarunkowania funkcjonowania szkoły (dni wolne, imprezy szkolne, wyjścia klasowe, wycieczki). Jednocześnie ustawodawca podaje treści nauczania jako wyjątkowo rozbudowane tematy, często wymagające wprowadzenia wielu informacji i faktów. Jednym z przykładów może być ten związany ze zdobywaniem wiedzy w zakresie funkcjonowania Unii Europejskiej. W punkcie XII, podpunkcie 2 *Podstawy programowej kształcenia ogólnego* czytamy: „Uczeń wymienia cele działania Unii Europejskiej; znajduje informacje o życiorysie politycznym Ojców Europy oraz obywateli polskich pełniących ważne funkcje w instytucjach unijnych” (Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2018: 15). Zatem nawet jeżeli uwzględnimy, że na wcześniejszych etapach edukacyjnych uczeń zdobył wiedzę ogólną w zakresie powstania i funkcjonowania Unii Europejskiej, to wymienione powyżej zagadnienie wydaje się niezwykle rozbudowane jak na perspektywę 45-minutowej lekcji. Kiedy natomiast analizujemy podręcznik (Krziesicki, Kur, Poręba, 2018) odnoszący się do przywołanej podstawy programowej, to w pierwszej kolejności warto zwrócić uwagę, że zawiera on 38 tematów. Analiza treści tego podręcznika wykazała, że odnosi się on do całości podstawy programowej. Kilka zagadnień z podstawy połączono jednak w jeden temat w podręczniku. Efektem tego jest realizacja przedmiotu, który uczniowie

¹³ *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła podstawowa. Wiedza o społeczeństwie* (Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2018).

mają przez jeden rok szkolny, w sposób bardzo powierzchowny. Przewidziane treści kształcenia i wielość zagadnień do realizacji pozwalają nauczycielom tylko na zasygnalizowanie pewnych informacji. Odwołując się do analizy treści podręcznika do szkoły podstawowej¹⁴, warto zaznaczyć, że autorzy poświęcają zagadnieniu funkcjonowania we wspólnocie europejskiej zaledwie 2,5 strony. W temacie *We wspólnej Europie* autorzy poruszają kwestie: europosłów, korzyści z członkostwa w Unii Europejskiej, praw obywateli Unii Europejskiej oraz programów europejskich (Krziesicki, Kur, Poręba, 2018: 165–168). W omawianym temacie brakuje wielu podstawowych informacji. Między innymi nie wspomina się o podstawowych strukturach Unii Europejskiej, w opracowaniu nie znajdziemy także informacji o tym, kiedy Polska wstąpiła do wspólnoty. Oczywiście należy uwzględnić, że podręcznik jest tylko jedną z pomocy, jakie podczas lekcji może wykorzystywać nauczyciel. Zasadne byłoby zatem pytanie, czy inne materiały oraz treści przekazywane przez nauczyciela są uzupełnieniem informacji z podręcznika oraz w jakim stopniu i zakresie budują świadomość obywatelską czy europejską uczniów. Interesujące także byłoby zbadanie uczniów pod względem zrozumienia treści zawartych w podręczniku. Moja teza o wybiórczości zawartych informacji i ich nadmiernej ogólności pozwala bowiem sądzić, że wielość tematów wymaganych w podstawie programowej nie sprzyja budowaniu wiedzy od ogółu do szczegółu. W kontekście analizowanego tematu należy także podkreślić, że brakuje zagadnień, które kreowałyby postawy obywatelskie. Owszem, autorzy wspominają w kilku zdaniach o eurodeputowanych, jednak nie ma żadnej wzmianki o tym, że pochodzą oni z wyborów bezpośrednich, a już tym bardziej uczniowie nie są informowani, że to my, obywatele mamy na to wpływ. W treściach analizowanych podręczników nie zawiera się zatem strategia edukacji obywatelskiej, która skoncentrowana jest na przygotowaniu do bycia obywatelem (Levine, 2012: 50) w wymiarze procesu wyborczego. Podobne wnioski dotyczą analizy podręczników do szkół średnich (Janicki, Komorowski, Peisert, 2019). Należy na wstępie podkreślić, że w przypadku materiału rozszerzonego (podstawa programowa do liceów ogólnokształcących prowadzących rozszerzenie w zakresie wiedzy o społeczeństwie) w większym stopniu zaakcentowane zostało uczestnictwo Polski w strukturach Unii Europejskiej, bowiem na okładce drugiej części podręcznika¹⁵ pojawiła się obok flagi Polski flaga Unii Europejskiej. Konstrukcja podręczników nadal jest jednak skoncentrowana na przekazywaniu wiedzy. Pozostaje zatem tyl-

¹⁴ Na potrzeby artykułu analizowany był podręcznik *Wiedza o społeczeństwie. Podręcznik. Szkoła podstawowa* (Krziesicki, Kur, Poręba, 2018).

¹⁵ Na potrzeby artykułu analizowany był podręcznik *W centrum uwagi. Podręcznik do wiedzy o społeczeństwie dla liceum ogólnokształcącego i technikum, cz. 1–2* (Janicki, Komorowski, Peisert, 2019).

ko oczekiwać od edukatorów i nauczycieli refleksji w kontekście prezentowanych treści. Niezwykle istotne jest także odwołanie się do pozatreściowych podstaw programowych wiedzy o społeczeństwie, które zarówno w przypadku szkół podstawowych, jak i szkół średnich skoncentrowane powinny być na: rozumieniu i wykorzystaniu informacji, rozwiązywaniu problemów czy komunikowaniu i współdziałaniu (Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2018: 10–11). Aspekty te znacznie bliższe są empirycznej koncepcji edukacji obywatelskiej zaproponowanej przez P. Levine'a (2012: 50) i w zasadzie na jakość i sposób ich realizacji powinniśmy zwracać szczególną uwagę przy ocenie formalnej edukacji obywatelskiej. Jak twierdzi J. Raciborski, w sferze wiedzy obywatelskiej nie występują w społeczeństwie polskim ostre deficyty, jednak stan ten niekoniecznie świadczy o wysokiej kompetencji obywatelskiej Polaków (2011: 225).

Wybrany kontekst analizy treści podręczników składających się na edukację formalną, będący fragmentarycznym wycinkiem rzeczywistości społecznej, w której kształtowane są postawy obywatelskie, ukazuje niezwykle interesujące wątki poznawcze. Warto zatem, kontynuując badania nad obywatelskością współczesnej młodzieży, pamiętać także o pozatreściowym (pozamerytorycznym) wymiarze zdobywania wiedzy. Istotne tutaj będą osoba nauczyciela i jego interpretacja podstawy programowej oraz treści podręcznika. Wpisuje się to w sposób istotny w myślenie P. Bourdieu i J. Passerona (2006: 289–293), którzy zauważają, że system nauczania nie jest absolutnie niezależny, nie też stanowi lustrzanego odbicia stanu systemu ekonomicznego. Autorzy *Reprodukcji* przestrzegają jednak, że dostrzec należy względną autonomię systemu nauczania, a jednocześnie nie sposób nie zauważyć jego uzależnienia od struktury stosunków klasowych (Bourdieu, Passeron, 2006: 302–303). Neutralność i obiektywizm nauczyciela w prezentowanych treściach to prawie niemożliwe do wyegzekwowania cechy, jakie powinien prezentować nauczyciel, szczególnie gdy przyjmiemy perspektywę Z. Kwiecińskiego, dla którego pedagog (nauczyciel) we współczesnej Polsce skazany jest na budowanie mądrości rozumienia świata i odpowiedzialności za rozwój innych ludzi jako przewodnik i tłumacz zarazem (2012: 156). Nauczyciel zatem nie jest (nie powinien być) obiektywnym nośnikiem treści. Jego zaangażowanie w proces nauczania, a w zasadzie w proces uczenia się młodego pokolenia, wręcz nakazuje mu odwołanie się do wartości, swobody interpretacji pewnych faktów czy po prostu ekspresji własnych odczuć w procesie dyskusji czy analizy treści. Młodzi ludzie, uczestnicząc w tym procesie edukacyjnym, nie są zatem tylko odbiorcami treści z podręcznika. Warto mieć zatem na uwadze, że zachowanie, postawa oraz sposób prezentowania treści przez nauczyciela nie pozostają bez znaczenia przy ewentualnej szerszej analizie kształtowania się postaw wyborczych.

Myśl pedagogiczna zamiast zakończenia

Podsumowując, chciałabym zadać sobie dwa pytania: Czy w przywołanym przeze mnie kontekście polaryzacji społeczeństwa (wojny polsko-polskiej) możemy jeszcze budować obywatelskość młodzieży opartą na trzech istotnych atrybutach (takich jak wolność, aktywność, odpowiedzialność) (Radiukiewicz, 2016: 309)? Jaka jest nasza rola w tym zakresie? Odpowiedź znajduję między innymi u A. Szczurek-Boruty (2019: 246), która przypisuje nam pedagogom niezwykle odpowiedzialne zadanie budowania zbiorowości uczącej się, opartej na solidarności międzyludzkiej i odpowiedzialności. Owa „nowa elita intelektualna” wytworzy określone wzorce i dobra kulturowe, będzie zaangażowana w zmianę siebie i świata. Zaakcentować jednak należy, że zadanie kształtowania takiej zbiorowości spoczywa nie tylko na nauczycielach i pedagogach, ale na całych społecznościach, które winny zatroszczyć się o przyszłość, jej humanistyczny kształt oraz jakość rzeczywistości społeczno-kulturowej (Cybal-Michalska, 2006: 147). Kształtowanie tożsamości indywidualnej (jednostkowej) nie może bowiem odbywać się bez zaspokajania potrzeby wspólnotowości.

Bibliografia

- Bukowska X., Wnuk-Lipiński E. (2009), *Obywatelskość à la polonaise – czyli jakimi obywatelami są Polacy?*, „Nauka”, 1.
- Campbell D.E., Levinson M., Hess F.M. (eds.) (2012), *Making civic count. Citizenship education for a New Generation*, Cambridge.
- Cybal-Michalska A. (2006), *Tożsamość młodzieży w perspektywie globalnego świata*, Poznań.
- Cybal-Michalska A. (red.) (2019), *Młodzież jako przedmiot i podmiot badań pedagogicznych*, Poznań.
- Czapiński J., Panek T. (2015), *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Warszawa.
- Giddens A. (2004), *Socjologia*, Warszawa.
- Janicki A., Komorowski J., Peisert A. (2019), *W centrum uwagi. Podręcznik do wiedzy o społeczeństwie dla liceum ogólnokształcącego i technikum*, cz. 1–2, Warszawa.
- Kaczmarek M., Olejnik I., Springer A. (2013), *Badania jakościowe – metody i zastosowania*, Warszawa.
- Kanclerz B. (2015), *Orientacje życiowe młodzieży akademickiej*, Poznań.
- Kielar-Turska M. (2006), *Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia*, w: *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. I, red. J. Strelau, Gdańsk.
- Kopińska V. (2017), *Edukacja obywatelska w szkole. Krytyczna analiza dyskursu podręczników szkolnych*, Toruń.
- Kopińska V. (2019), *Szkoła jako miejsce antyedukacji obywatelskiej*, Warszawa.
- Krzesicki P., Kur P., Poręba M. (2018), *Wiedza o społeczeństwie. Podręcznik. Szkoła podstawowa*, Warszawa.

- Kwieciński Z. (2012), *Pedagogie postu. Preteksty – konteksty – podteksty*, Kraków.
- Levine P. (2012), *Education for a Civil Society*, w: *Making civic count. Citizenship education for a New Generation*, eds. D.E. Campbell, M. Levinson, F.M. Hess, Cambridge.
- Newsweek (2015), *Polska na kozetce*, <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/polacy-wybieraja-postacie-symboliczne-a-nie-polityczne-osobowosci/qgmc71x> [dostęp: 19.09.2019].
- Nikitorowicz J. (2009), *Ojczyzna – obczyzna – obywatelskość*, w: *Patriotyzm a wychowanie*, red. E.J. Kryńska, J. Dąbrowska, A. Szarkowska, Białystok.
- Ośrodek Rozwoju Edukacji (2018), *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem*, <https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/2018/03/podstawa-programowa-ksztalcenia-ogolnego-z-komentarzem.-szkola-podstawowa-wos.pdf>.
- Peret-Drażewska P. (2014), *Współczesna młodzież postrzegana z perspektywy rówieśników*, Poznań.
- Polskie Radio 24 (2019), *Debata poranka. Jakie poglądy mają członkowie Konfederacji?*, <https://www.polskieradio24.pl/130/4503/Artykul/2301979,Debata-Poranka-Jakie-poglady-maja-czlonkowie-Konfederacji> [dostęp: 23.09.2019].
- Raciborski J. (2011), *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej*, Warszawa.
- Radiukiewicz A. (2016), *Kobiety działaczki – ograniczenia i realizacje roli*, „Rocznik Lubuski”, t. 42, cz. 1.
- Rokeach M. (1968), *Beliefs, Attitudes and Values*, San Francisco.
- Rubacha K. (2008), *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa.
- Sears D.O., Huddy L., Jervis R. (red.) (2008), *Psychologia polityczna*, Kraków.
- Solarczyk-Szwec H. (2007), *Edukacja obywatelska młodzieży i dorosłych wobec przemocy politycznej – działania na pograniczu aktywności społecznej, oświatowej i kulturalnej*, „Rocznik Andragogiczny”.
- Szafraniec K. (2011), *Młodzi 2011*, Warszawa.
- Szafraniec K. (2012), *Dojrzewający obywatele dojrzewającej demokracji. O stylu politycznej obecności młodych*, Warszawa.
- Szafraniec K. (2019), *Młodzi 2018. Cywilizacyjne wyzwania. Edukacyjne konieczności*, Warszawa.
- Szafraniec K., Wernerowicz M. (2017), *Obecność młodych w sferze publicznej*, w: *Zmiana warty. Młode pokolenie a transformacje we wschodniej Europie i Azji*, red. K. Szafraniec, Warszawa.
- Szczurek-Boruta A. (2019), *Spoleczne identyfikacje i tożsamość młodych Europejczyków*, Poznań.
- Świda-Ziemia H. (2010), *Młodzież PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii*, Kraków.
- Turowski J. (2001), *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin.
- Wnuk-Lipiński E. (2005), *Socjologia życia publicznego*, Warszawa.
- Wojtasik W. (2010), *Specyfika rywalizacji politycznej w wyborach do Parlamentu Europejskiego*, „Doctrina”, VII.
- Zysk T. (1990), *Orientacja prorozwojowa*, w: *Orientacje społeczne jako element mentalności*, red. J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski, Poznań.

Netografia

- <https://europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/frekwencja/>
- <https://konfederacja.net/>
- <https://men.gov.pl>
- <https://natemat.pl/181779,sloownik-wojny-polsko-polskiej>
- <https://opinie.wp.pl/coraz-wiecej-polakow-chce-wyjsc-z-unii-europejskiej-sondaz-dla-wp-6191203265427073a>

<https://pkw.gov.pl/>

<https://www.ipsos.com/pl-pl>

<https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/polacy-wybieraja-postacie-symboliczne-a-niepolityczne-osobowosci/qgmc71x>

<https://www.polskieradio24.pl/130/4503/Artykul/2301979,Debata-Poranka-Jakie-poglady-maja-czlonkowie-Konfederacji>

<https://wyborcza.pl/naszaeuropa/7,168189,24795688,czy-pis-kupuje-glosy-a-koalicja-europejska-niema-programu.html>